

La vatga

Ina Svizra senza vatgas? Inimagi-nabell! Ed uss èn bleras puspè turnadas da las alps, nua ch'ellas han passentà la stad, e giaudan anc in pau l'atun ora sin las pastgiras en-turn las stallas. Sin questa pagina lain nus dar in'egliada ad in pèr fatgs interessants davart las vatgas.

Differentas razzas

En Svizra datti bleras razzas d'arment. Tut tenor tge ch'ins vul producir fan ins la differenza tranter razzas da latg (p.ex. Holstein u Brown Swiss), razzas da charn (Charolais u Angus) u razzas cumbinadas (vatgas brinas e vatgas dal Simmental).

Tar nus en il chantun Grischun ves'ins anc adina il pli savens las vatgas brinas. En l'entira Svizra appartegnan radund 40 pertschient da las vatgas da latg e dals arments, vadels, taurus e bovs a la razza da colur brina. Sin manaschis da bio che produceschan latg appartegnan schizunt dapli che la mesadad dals animals a la razza brina. Ils motivs principals: las vatgas brinas n'èn betg uschè pretensiusas quai che riguarda il pavel, ellasivan ditg ed ellas èn fitg robustas.

Mo ina pitschna part dad ellas, circa trais pertschient, ha però «sang svizzer» (razza brina originala). Ils blers animals en Svizra derivan da cruschadas cun vatgas da Brown Swiss da l'America dal Nord. E lezzas derivan da vatgas brinas svizras ch'ins ha exportà avant passa tschient onns en ils Stadis Unids da l'America. In'otra razza fitg enconuschenta èn las vatgas Eringer. Las vatgas Eringer èn ina razza tipica per regiuns muntagnardas che mussa bunas prestaziuns era sut cundiziuns extremas. Tegnidas vegnan ellas bunamain mo en il Valais. Ellas èn las protagonistas dals famus cumbats regularmain per tscherner la regina da las pugnieras.

Il latg

Ils purs svizzers mulschan mintg'onn 4,11 milliardas liters latg! Quai èn var 525 liters latg per mintga Svizra e mintga Svizzer. Cun la gronda part da quest latg fan ins chaschiel, paintg, groma, jogurts u pulvra da latg. Dapi l'onn



Las producentas da latg futuras en acciun.

1990 survegnan ils purs adina pli paucs daners per lur latg, perquai ch'ils cumpraders principals s'uneschan a paucas interpresas grondas e perquai ch'ins ha chalà da contingentar il latg.

Dapi in temp è sa reduci il dumber da las vatgas da latg en Svizra. Grazia a progress en il sector da l'allevament e dal pavel dattan las vatgas oz dapli latg. In pur dovra uss adina pli paucas vatgas per producir la medema quantidad da latg. En pli datti dapi ils onns 1970 in'alternativa, numnadamain las vatgas-mamma e las vatgas nutridras. L'idea dad in pèr paucs purs è sa sviluppada a l'engronada. Ozendi datti passa 5000 possessurs d'animals che laschan pascular ensemen en tut 90000 vatgas e vadels. Ils vadels baivan il latg directamain da la mamma.

Per ch'i dettia in liter latg ston 500 liters sang cular tras il tessi da glondas en l'iver da la vatga. Il sang transporta en l'iver las substanzas per il latg. En il tessi da glondas da l'iver sa furman las

cumponentas specificas dal latg: albumin, grass e zutger (lactosa). Questas cumponentas van suenter en l'uschenumnada cisterna da l'iver. Il latg consista principalmain dad aua (87%). En pli cuntegna el vitamins, substanzas mineralas e calziun. Da la cisterna cula il latg vers las tettas ed il pur al po mulscher cun ina maschina u a maun. Dal reminent: il calziun è la substanza che procura per ossa ferma e robusta. Il latg è la meglra funtauna da calziun per il carstgaun.

Quant latg ch'ina vatga dat dependa da la razza, da la vegliadegna, dal svilup, dal pais, da la constituziun corporala e da la disposiziun individuala. Ina vatga da Holstein p.ex. dat dapli latg ch'ina vatga dal Simmental. A partir da la terza lactaziun – pia suenter il terz vadè – han las bleras vatgas cuntanschì lur prestaziun maximala. Ina buna vatga dat suenter l'emprim vadè en media 20 fin 25 kilograms latg. Suenter il terz vadè pon ins quintar cun 25 fin 35 kilograms latg al di. La quantidad dal

latg dependa sa chapescha era da la qualidad dal pavel che la vatga survegn.

Il pavel e la digestiun

Pervi dal clima tar nus chattan las vatgas da latg mo tranter tschintg e set mais l'onn avunda erva sin las pastgiras. Tschel temp maglian ellas pavel conservà sco fain u silo. Ultra dal fain ed erva survegnan las vatgas magari era pavel concentrà en furma da tirc, panitscha, ravas e fava da soja. Quai dependa da lur prestaziun e dal product final ch'il pur vul elavurar. Ina vatga da latg maglia l'enviern mintga di tranter 15 e 20 kilograms fain. Era quai variescha in pau tut tenor sia grondezza ed il latg ch'ella dat. Il fain cuntegna pli paucas substanzas che l'erva. Perquai èsi impurtant da segar l'erva il dretg mument e da conservar l'erva setga, pia il fain, cun quità.

Las vatgas èn remagliadras. Quai vul dir ch'ellas maglian lur pavel anc ina giada avant che lez vegnia digerì definitivamain. Sch'ellas na faschessan betg quai, stuessan ellas magliar bler dapli. Sco remagliadras han las vatgas quatter maguns: il buttatsch, il reticul, il tschientfegl e la magliauna. L'emprim va il pavel vi e nà tranter il buttatsch ed il reticul e turna puspè en purziuns pitschnas si en bucca. Quellas purziuns mastegia la vatga anc ina gia en tutta calma avant che tragutter. Il reticul zavra il pavel. El tegna enavos parts pli grondas e groppas e spedescha vivand purziuns pli finas al tschientfegl. Là vegn la buglia da pavel smatgada or e l'aua vegn re-sorbada. La buglia daventa pli stagna avant che cuntanscher la magliauna nua che encims digereschan surtut ils albumins ed ils grass.

Funtaunas: www.landwirtschaft.ch.de.wikipedia.org/wiki/Wiederkäuer

albumin
allevament
arment
brin
buglia
buttatsch
chaschiel
cruschada
cumprader
digerir
digestiun
disposiziun
ditg
erva
fain
grass
groma
iver
magliauna
manaschi da bio

Eiweiss
Züchtung
Vieh
braun
Brei
Pansen
Käse
Kreuzung
Käufer
verdauen
Verdauung
Veranlagung
lange
Gras
Heu
Fett
Rahm
Euter
Labmagen
Bio-Betrieb

mastegiar
mulscher
paintg
pais
panitscha
pascular
pastgira
pavel concentrà
pavel
pugniera
razza
remagliader
reticul
sang
segar
tessi da glondas
tetta
tschientfegl
vadels
vatga nutridra

kauen
melken
Butter
Gewicht
Hirse
weiden
Weide
Krafftutter
Futter
Kampfkuh
Rasse
Wiederkäuer
Netzmagen
Blut
mähen
Drüsengewebe
Zitze
Blättermagen
Kälber
Ammenkuh



Lia Rumantscha
Via da la Plessur 47
7001 Cuir
telefon 081 258 32 22
lr@rumantsch.ch
www.liarumantscha.ch